

УДК 811.581'366.587(045)

Мерзлюк Д. О.

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ АСПЕКТУАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ У КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено проблемам граматикалізації аспектуальних показників сучасної китайської мови. У роботі проаналізовано проблему розвитку та змін значень і функцій показників аспекту в історичному розвитку граматики китайської мови. **Ключові слова:** аспектуальність, граматикалізація, перфектив, імперфектив.

Мерзлюк Д. О. Формирование и развитие системы аспектуальных показателей в китайском языке. – Статья.

Статья посвящена проблемам грамматикализации аспектуальных показателей современного китайского языка. В работе проанализирована проблема развития и изменения значений и функций показателей аспекта в историческом развитии китайского языка.

Ключевые слова: аспектуальность, грамматикализация, перфектив, имперфектив.

Merzlyuk D. O. Formation and development of the system of aspectual markers in the Chinese language. – Article.

The submitted paper deals with the problem of grammaticalization of aspectual markers in Modern Chinese. The problem of the development and historical changes of aspectual markers' meanings and functions is analysed in the paper.

Key words: aspect, grammaticalization, perfective, imperfective.

Пропонована стаття є частиною дослідження, присвяченого проблемі категорії виду в китайській мові та структурі й функціям цієї категорії. Процеси походження та формування системи аспектуальних показників значною мірою впливають на їхню роль і функцію в сучасній китайській мові, визначаючи такі особливості показників аспекту, як їхня відносна факультативність, вираження декількох категорійних значень одним і тим самим показником тощо. Таким чином, аналіз процесів граматикалізації аспектуальних показників у китайській мові дає можливість уточнити їхні функції в реченні, а також точніше визначити місце окремого показника в аспектуальній системі китайської мови.

Проблема системи аспектуальних показників розглядалася багатьма дослідниками китайської мови, зокрема А. Масперо, О.О. Драгуновим, С.Є. Яхонтовим, Ван Лі, Гао Мінкаєм, Люй Шусяном. Питання історичного розвитку та процесів граматикалізації службових слів проаналізовано у працях Ван Лі, також питання історичних змін у граматиці китайської мови розглядає А. Пейроб; у роботі дослідників Р. Сяо і Т. МакЕнері проведено аналіз категорії аспектуальності сучасної китайської мови з відповідним історичним аналізом формування системи аспектуальних показників. Питання категорії часу та аспекту в класичній давньокитайській мові розглянуто у праці Б. Мейстерернст.

Мета статті полягає у визначенні особливостей процесів граматикалізації аспектуальних показників та формування системи показників аспекту сучасної китайської мови. Указана мета визначає такі завдання: 1) визначення системи показників аспектуальності в сучасній китайській мові; 2) аналіз процесів граматичних змін та граматикалізації аспектуальних показників у китайській мові.

Об'єктом дослідження в цій статті є процеси граматикалізації службових слів, предметом – показники аспектуальності в сучасній китайській мові.

Граматична категорія аспекту є одним із центральних питань теоретичної граматики сучасної китайської мови. Ми визначаємо категорію аспекту (виду) як граматичну категорію дієслова у всіх його формах, що виражає відношення процесу до його внутрішньої межі [5, с. 62].

Китайська мова загалом визнається мовою, у якій немає морфологічних показників для позначення часу. В усі періоди історичного розвитку китайської мови категорія часу не існувала як граматична категорія, тоді як категорія аспекту могла виражатися різними морфемами [8, с. 33].

У сучасній китайській мові дослідники визначають різну структуру категорії аспектуальності. Р. Сяо і Т. МакЕнері визначають, що центром граматичного аспекту є опозиція перфектива й імперфектива. У цій опозиції дослідники китайської мови поділяють перфектив і імперфектив на категорії [7, с. 24].

До перфектива в китайській мові відносять актуальний аспект (показником якого є суфікс 了 le), експерієнтний аспект (суфікс 过 guo), делімітативний (редуплікація дієслів), комплетивний аспект (структура з модифікатором результату дієслова). Серед імперфективів, відповідно, виділяють дуратив (суфікс 着 zhe), прогресив (препозиційний показник 在 zai), інсептивний аспект (модифікатор напряду 起来 qilai), континуатив (модифікатор напряду 下去 xiaqu) [7, с. 25].

Актуальний аспект Р. Сяо і Т. МакЕнері визначають як такий, що вказує на актуалізацію або реалізацію ситуації та розглядає її загалом. Експерієнтив визначається як аспект, який наголошує на ідеї, що щось було пережито до певного моменту часу. Делімітативний аспект вказує, що ситуація тривала протягом короткого відтинку часу. Комплетивний аспект вказує на те, що ситуація підійшла до свого завершення [7, с. 25].

Серед імперфективних аспектів дуратив позначає дію, що триває протягом певного відтинку часу, тоді як прогресив описує ситуацію, яка відбувається у певний час. Інсептив (інхотатив) вказує на початкову точку ситуації, континуатив вказує на продовження ситуації у проміжку між початковою і кінцевою точками [7, с. 25].

Для подальшого аналізу функціональних особливостей показників аспекту в сучасній китайській мові необхідно розглянути процеси формування та змін аспектуальних показників, оскільки процеси формування системи цих показників, походження самих показників впливає на їхні функціональні та комбінаторні особливості.

Аспектуальні показники в китайській мові розвинулись у результаті процесу граматикалізації дієслів (虛化 *xūhuà*). Граматикалізація визначається як утрата повнозначним словом лексичної самостійності за умови його вживання у службовій функції або перетворення на службове слово чи морфему [5, с. 105]. Процес граматикалізації в китайській мові відзначається всіма дослідниками граматики, які зазначали, що службові слова в давні періоди розвитку китайської мови виступали як повнозначні слова [9, с. 190].

На найбільш ранніх стадіях розвитку китайської мови, як зазначають дослідники, існувала морфологічна система, у якій також можуть бути виділені і дієслівні категорії, зокрема категорія аспекту. Дослідники відзначають наявність системи дериваційних афіксів, а також системи тонових змін для вираження різних граматичних значень в архаїчній давньокитайській мові.

Так, Унгер висуває гіпотезу, що суфікс *-s виконував аспектуальну функцію для утворення перфективної форми дієслова [8, с. 35]. Також дослідники зазначають, що в архаїчній китайській мові імперфективний та перфективний аспекти розрізнялись, відповідно, наявністю чергування глухих (імперфектив) та дзвінких (перфектив) початкових приголосних, а також наявністю двох суфіксів *-s для перфектива та *-h для імперфектива [8, с. 36]. Ці дослідження вказують, що існувало морфологічне розрізнення в системі дієслів, але наявні дані поки що не дозволяють стверджувати, що в архаїчній китайській мові категорія аспекту була систематично маркована.

У давньокитайській мові (X – II ст. до н. е.) існувала система препозиційних видо-часових показників. Давньокитайські видо-часові показники вказують на відносний час, позначають час не обов'язково стосовно моменту мовлення. Тільки в діалозі вихідною точкою зазвичай є момент мовлення. Якщо в реченні називається певний конкретний, об'єктивний час (дата, година), показник часу позначає час стосовно цього конкретного моменту або періоду часу. Нарешті, за послідовного опису подій, що відбулися в минулому, ці події описуються так,

наче мовець безпосередньо спостерігає їх; отже, у такому разі використання показників часу орієнтується на момент або період, коли відбуваються описувані події [6, с. 58].

У давньокитайській мові існує декілька видо-часових показників: перфектива, давньоминулого і найближчого майбутнього. З огляду на те, що було сказано вище про загальний характер позначення часу цією мовою, непевне, більш правильно було би стверджувати, що ці показники виражають не час, а, скажімо, «передування», «спогад» і «очікування»; значення минулого і майбутнього буде тоді лише окремим випадком цих більш загальних і невизначених категорій.

Показником перфектива в давньокитайській мові є службове слово 既 *jì*, потім 已 *yǐ*. Обидва показники походять від дієслів зі значенням «завершити». Як аспектуальні показники, вони займають позицію перед дієсловом, вказують, що дія відбулась до моменту, стосовно якого ведеться відлік часу, або іншої дії, наприклад: 此女安在 <...> 此女<...> 今已死矣 *cǐ nǚ ān zài? Cǐ nǚ, jīn yǐ sǐ yǐ*. – «Де ця дівчина?», «Ця дівчина нині вже померла» [6, с. 59]. У багатьох випадках разом із показниками перфектива використовується кінцева частка 矣 *yǐ*, заперечною формою перефектива в давньокитайській мові виступає заперечна частка 未 *wèi* зі значенням «ще ні»; вона виражає заперечення факту завершення дії в минулому.

Давньоминулий час виражається за допомогою службового слова 嘗 *cháng* (зі значенням «колись»), яке походить від повнозначного дієслова зі значенням «пробувати». Цей показник використовується, коли йдеться про події, про які в момент, який є підставою для відліку часу, можна судити лише по пам'яті або за розповідями інших людей [6, с. 59]. У пізній період давньокитайської мови показник 嘗 *cháng* був витіснений іншим службовим словом 曾 *céng*. Наприклад: 北藩蠻夷之鄙人, 未嘗見天子 *Beifan manyi zhi birenw, wei chang jian Tianzi*. – «Північні варвари – дикуни, ніколи не бачили Сина Неба» [4, с. 47].

Показником найближчого майбутнього є слово 將 *jiāng*, теж дієслівного походження. Воно вказує, що подія очікується незабаром. Часто воно має відтінок наміру, але вживається і в назвах дій, що не залежать від волі суб'єкта. Наприклад: 楚子將死矣 *Chuzi jiang si yi*. – «Князь Чу вже скоро помре» [6, с. 60]; 宴子將至楚 *Yanzi jiang zhi Chu*. – «Янь-цзи збирався приїхати до царства Чу» [4, с. 41].

У період середньокитайської мови з'являються нові, постпозиційні, видо-часові показники, хоча препозиційні показники, що існували в давньокитайській мові, продовжують використовуватись [1, с. 10].

Нові постпозиційні показники (у сучасній китайській мові розглядаються як суфікси), як і видо-часові показники давньокитайської мови, утворюють-

ся в результаті втрати дієсловами своїх лексичних значень. Серед основних постпозиційних видо-часових показників дієслова в середньокитайській мові можемо виділити такі: 着 *zhao*, 地 *di*, 了 *liao*, 得 *de*, 过, препозиційні показники 曾 *ceng*, 待 *dai*, 当 *dang*, 已 *yi*, 在 *zai*. Розглянемо ці показники детальніше [2].

Поспозиційний показник 了 *liao* використовується в таких випадках:

– дієслово, оформлене показником 了 *liao*, вказує на дію, що закінчилась до початку іншої дії;

– показник може вказувати на одиничну й завершену дію;

– має перфективне значення (незалежно від часу дії);

– якщо після показника 了 *liao* стоїть рахівне слово або обставина часу, ця форма вказує, що дія тривала в минулому протягом певного часу [2, с. 100]. Наприклад: 有食一盘吃了 *you shi yipan chi liao*. – «Дала тарілку їжі, щоб [він] поїв» [1, с. 16]. 将我见了 *jiang wo jian liao*. – «Він побачив мене», 有四子, 都死了 *you si zi, dou si liao*. – «У мене було четверо синів, і всі вони вмерли» [2, с. 102]. Цей показник перфектива розвинувся від дієслова 了 *liao* зі значенням «завершити».

了 *liao* як показник, що вказує на завершеність, з'являється в текстах китайської літератури в період династії Східна Хань (I – II ст. н. е.), але порівняно часто вживаним це слово стає в історичних матеріалах після династії Цзінь (з V ст.). У текстах цього періоду воно ще зберігає властивості дієслова [12, с. 91].

Дієслово 了 *liao* трапляється як результативне дієслово у структурах V1+O+V2 та V1+V2, де у функції V2 використовуються декілька дієслів зі значенням «завершити»: 已 *yi*, 竟 *jing*, 毕 *bi*, 讫 *qi*, 了 *liao*, дієслово 了 *liao* починає переважати в цій структурі лише в період династії Тан. Структура V1+O+V2 пізніше розвинулася у структуру V1+V2+O, яка вже потім еволюціонувала у структуру Vle+O [9, с. 213].

Експерієнтив у китайській мові маркується за допомогою суфікса 过 *guo*, який вказує, що ситуація була пережита в минулому як мінімум один раз, але не триває до теперішнього часу. Відповідно до досліджень Чжао Юаньжєня, розрізняють два варіанти суфікса 过 *guo*: 1) варіант із нисхідним тоном, який визначається як показник «неозначеного минулого аспекту»; 2) варіант із нейтральним тоном зі значенням «(ситуація) відбулася як мінімум один раз у минулому, колись» [8, с. 51].

Етимологія показника 过 *guo* менше досліджена, ніж етимологія інших аспектуальних показників. Можливо, тому, що його синтаксичні зміни менш явні, ніж у показника перфектива 了 *le*. У давньокитайській мові він використовується як самостійне дієслово зі значенням «проходити». Перші випадки, коли 过 *guo* виражає завершену ситуацію, з'являються у 5 ст. н. е. Вони демонструють розвиток

过 *guo* від вираження просторових відношень до вираження темпорально-просторових відношень. Приклади, коли 过 *guo* використовується для маркування експерієнтива, починають траплятися лише в період династії Сун [8, с. 53].

Показник 过 *guo* від повнозначного дієслова зі значенням «проходити» розвинувся в модифікатор наряду дії (教请过来做生活 *jiao qingguolai zuo shenghuo*. – «Він наказав запросити вас виконати роботу»). У подальшому 过 *guo* використовується як модифікатор результату, який вказує на завершеність. Лише потім він граматикалізується, вказуючи на експерієнтивне значення: 先前说过的话, 如何来得? *Xianqian shuogode hua, ruhe laide?* – «Як можна покладатися на те, що він казав раніше?» [2, с. 108–109].

Показник 得 *de* утворює результативний вид дієслова. У середньокитайській мові будь-яке дієслово могло приєднувати після себе показник результативного виду, навіть якщо саме дієслово без показника вже включає значення результату. При дієсловах, що не вказують на дію, показник 得 *de* вказує на перехід у новий стан, виражений дієсловом, наприклад: 忽听得有人敲门 *hu ting de youren qiaomen*. – «Раптом він почув, що хтось постукав у двері» [2, с. 105]; 学得甚崇祸术魅 *Xuede shen chong huo shu mei*. – «Навчився всякій чортівні та чаклунству» [1, с. 15].

У період класичної давньокитайської мови 着 *zhe* виступає як дієслово зі значенням «приєднувати, прикріплювати». У періоди Хань і Вей він з'являється як друге дієслово у структурі V1+V2 [12, с. 94–95]. Починаючи з періоду Південних і Північних династій 着 *zhe* поступово десемантизується. З одного боку, він не використовується як присудок, з іншого – зберігає певною мірою своє значення «приєднувати», утворюючи каузативну конструкцію разом із дієсловом. У цей період 着 *zhe* використовується як локативний показник. У такій функції після структури V+着 стоїть обставина місця. У період Тан після цієї структури може вживатися і додаток, що призводить до зміни значення 着 *zhe*, яке набуває модифікатора результату [12, с. 95–96].

Дуративне значення показника 着 *zhe* також розвинулося з його локативного значення. 着 *zhe* як показник дуратива виникає в період Північної Сун [12, с. 96]. У середньокитайській мові 着 *zhe* використовується в таких випадках:

– вказує на випадкове досягнення результату або успішність дії (як модифікатор результату 着 *zhao* в сучасній китайській мові);

– дієслова, оформлені цим показником, мають значення стану, що виникає в результаті дії. Ця форма утворюється як від перехідних, так і неперехідних дієслів. Наприклад: 众人都和闹着 *zhongren dou henaozhao*. – «Усі шуміли»;

– оформлює другорядний присудок – присудок, що вказує на дію, яка передувала основному при-

судку, або позначає дію, що відбувається одночасно з головним присудком. Наприклад: 崔宁指着前面道 <...> Cui Ning zhizhao qianmian dao <...>. – «Цуй Нін, указуючи вперед, промовив <...>» [2, с. 99–100].

Препозиційний показник 在 zai вказує на подовженість дії. Загалом показник 在 zai в китайській мові використовується у трьох основних функціях:

1) повнозначне дієслово зі значенням «бути, знаходитися»;

2) локативний прийменник;

3) показник прогресивного аспекти.

Його функція як показника прогресива розвинулася від його просторової функції. Визначають, що найраніша функція 在 zai – прийменникова; як прийменник, він використовується в написах цзягувень, доволі рано з'являється в текстах як локативне дієслово, а в текстах класичної давньокитайської мови та текстах епохи Хань звичні ці обидві функції. Функція як аспектуального показника виникла відносно пізно, як вважають, під впливом південних діалектів китайської мови [8, с. 50].

Показники 起来 qilai та 下去 xiaqu в китайській мові серед усіх інших показників аспекти розвинулися найпізніше. І, на відміну від інших показників, які повністю граматикалізувалися і втратили свою лексичну семантику, такі аспектуальні показники, як 起来 qilai і 下去 xiaqu певною мірою зберігають своє лексичне значення. Показники 起来 qilai і 下去 xiaqu починають вживатися в періоди Юань і Мін відповідно [12, с. 100].

Постпозиційний показник 地 di використовується з обмеженою кількістю дієслів, зазвичай це дієслова 坐 zuo «сидіти», 立 li «стояти», 卧 wo «лежати», 住 zhu «жити». Дієслова, оформлені цим показником, також мають значення стану. Наприклад: 也不知他仔细, 只见他在那里住地 ye buzhi ta zixi, zhi jian ta zainali zhudi. – «Мені не відомо про них все в подробицях, лише бачив, що вони там живуть» [2, с. 100–101].

Особливістю середньовічних китайських текстів, зокрема текстів епохи Тан, є те, що місце дієслівних

видо-часових показників ще не зафіксовано. Так, показник 了 liao може займати позицію як після дієслова безпосередньо, так і після додатка. Показник 得 de трапляється як перед дієсловом, так і після (позиція після дієслова закріплюється лише в китайській мові епохи Сун). Тому в середньокитайській мові можемо спостерігати використання як постпозиційних, так і препозиційних аспектуальних показників.

Препозиційні показники 曾 ceng і 已 yi використовуються в текстах середньокитайської мови як і в період давньокитайської мови, указуючи на дію, що відбувалася в минулому взагалі або нещодавно, та на перфективне значення відповідно. У сучасній китайській мові ці службові слова давньокитайської і середньокитайської мови перейшли до розряду прислівників у формі 曾经 cengjing і 已经 yijing. Наприклад: 吾已得龙王如意宝珠 Wu yi de Longwang guyi baozhu. – «Я вже дістав перлину бажань у Царя Драконів» [1, с. 23].

У період середньокитайської мови також виникають препозиційні показники 当 dang, що вказує на майбутнє, 待 dai – вказує на майбутнє з відтінком «збиратись, планувати»: 躬耕必当贵 Gong geng bi dang gui. – «Будеш займатись землеробством, обов'язково будеш шанованою людиною» [1, с. 16].

Розглянувши розвиток системи аспектуальних показників китайської мови, можемо зробити висновок, що вищевказана система розвинулася в результаті внутрішніх процесів, основними з яких є процеси граматикалізації повнозначних дієслів. Історичний розвиток морфологічних показників визначає їх функціональні особливості. Маємо зазначити, що процеси граматикалізації на сучасному етапі розвитку китайської мови ще продовжуються, чим можемо пояснити поєднання деякими службовими словами значень декількох аспектів.

Перспективи подальшого дослідження полягають у більш глибокому вивченні процесів граматикалізації граматичних показників, зокрема модифікаторів результату та наряду, а також дослідженні особливостей їх функціонування.

Література

1. Гуревич И.С. Хрестоматия по истории китайского языка III – XV вв. / И.С. Гуревич, И.Т. Зограф. – М. : Наука, 1982. – 201 с.
2. Зограф И.Т. Среднекитайский язык: Опыт структурно-типологического описания / И.Т. Зограф. – М. : Изд-во ДКИ, 2010. – 258 с.
3. Зограф И.Т. Хрестоматия по китайскому языку (ранний байхуа и поздний веньянь) / И.Т. Зограф. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2005. – 160 с.
4. Китайский язык. Избранные классические тексты : [хрестоматия] / сост. Ван Цинъюнь. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : Восток – Запад, 2008. – 306 с.
5. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
6. Яхонтов С.Е. Древнекитайский язык / С.Е. Яхонтов. – М. : Наука, 1965. – 115 с.
7. McEnery T. Aspect in Mandarin Chinese: A corpus-based study / T. McEnery, R. Xiao. – John Benjamins Publishing Company, 2004. – 303 p.
8. Meisterernst B. Tense and Aspect in Han Period Chinese / B. Meisterernst. – De Gruyter Mouton, 2015. – 525 p.
9. Peyraube A. Historical change in Chinese grammar / A. Peyraube // Cahiers de linguistique – Asie orientale. – 1999. – Vol. 28 (2). – P. 177–226.
10. Pulleyblank E.G. Outline of Classical Chinese Grammar / E.G. Pulleyblank. – Vancouver : UBC Press, 1995. – 192 p.
11. 太田辰夫 中国语历史文法 / 太田辰夫 - 北京大学出版社, 2003. – 500页.
12. 王力 汉语语法史 王力 - 北京: 商务印书馆, 2000. – 348 页.